

نقد و بررسی کتاب ادبیات کودکان و نوجوانان و ترویج خواندن:
مواد و خدمات کتابخانه‌ای برای کودکان و نوجوانان
نوشته‌ی ثریا قزل ایاغ

خدمات کتابخانه‌ای برای کودکان

سهیلا کنج خانلو

در سرزمین پهناوری که مهد شاعران و نویسندگان بزرگ است و دارای ادبیات غنی کهن می‌باشد عمدتاً به ادبیات بزرگسالان توجه شده است، در صورتی که کودکان نیز بخشی از جمعیت این کشور را تشکیل می‌دهند. بنابراین توجه به این قشر از هر لحاظ خواستار همت جمعی نویسندگان، قصه‌گویان، شاعران و ناشران است که این که در چند دهه‌ی پیش، فعالیت‌هایی در زمینه‌ی مطالعاتی کودکان و نوجوانان به صورت شعر، داستان، قصه، فیلم، تصویر، برنامه‌های رادیویی و برنامه‌های فرهنگی صورت گرفته است. کتاب حاضر سعی بر آن داشته است که این حوزه از ادبیات را معرفی و بررسی کند و در زمینه‌های مختلف به بحث درباره‌ی ادبیات کودکان بپردازد و منابع مختلفی را که قابل استفاده‌ی کودکان، والدین، معلمان و کتابداران می‌باشد، معرفی کند.

معرفی اثر

کتاب حاضر اثری است برآمده از تجربه‌ی مؤلف در زمینه‌ی ادبیات کودکان و نوجوانان جهان و ایران که مباحث گوناگون این حوزه را با نظمی منطقی و زبانی مستند و با بهره‌گیری از شاهد مثال‌های متنوع تشریح نموده، در ساختار یک کتاب درسی به دانشجویان و سایر علاقه‌مندان ارائه می‌کند. تمرین‌های پیشنهادی در پایان هر فصل راهکاری است جهت کاربردی کردن مباحث نظری، همچنین وجود فهرست منابع فرامتنی، دعوتی است از دانشجویان و سایر علاقه‌مندان برای پژوهش و مطالعه‌ی عمیق‌تر و گسترده‌تر در این زمینه. اهمیت انتشار این کتاب با توجه به گسترش درس‌های ادبیات کودکان در برنامه‌های درسی رشته‌های گوناگون دانشگاهی و کمبود متن درسی منسجم و مناسب، که انتشار آخرین آن به نیمه‌ی اول دهه‌ی پنجاه خورشیدی باز می‌گردد، روشن می‌شود. کتاب حاضر برای دانشجویان رشته‌ی کتابداری در مقطع

کارشناسی به عنوان منبع اصلی درسی در «مواد خدمات کتابخانه برای کودکان و نوجوانان» به ارزش ۲ واحد، در رشته‌ی علوم تربیتی برای درس «ادبیات کودکان و نوجوانان» و در گروه هنر برای درس «آشنایی با ادبیات کودکان» به ارزش ۲ واحد و همچنین به عنوان منبع فرعی برای دانشجویان تربیت معلم تدوین شده است.

ساختار کلی کتاب

این کتاب دارای چند بخش مختلف است از جمله: مقدمه، فهرست مطالب، پیوست (۱ و ۲)، متن اصلی، کتاب‌نامه، نمایه‌ی موضوعی. متن اصلی کتاب شامل: سه بخش و پانزده فصل است:

بخش اول:

بخش اول با عنوان کودک و نوجوان، کتاب و خواندن است که چهار فصل را در بر می‌گیرد. فصل اول به شناخت اجمالی کودکان و نوجوانان اختصاص دارد، چرا که بدون شناخت مخاطب و توانایی‌ها و علایق و نیازهایش، همه‌ی تلاش‌ها نقش بر آب خواهد شد.

در **فصل دوم** امر مطالعه، نیازها و علایق و موانع و مشکلات و راهکارها مورد بحث قرار می‌گیرد. **فصل سوم** به تعاریف، نظریه‌ها، اهداف و ارکان ادبیات کودکان و نوجوانان اختصاص دارد و **فصل چهارم**، ضوابط و اصول کلی انتخاب کتاب برای کودک و نوجوان را مورد بحث قرار داده است.

بخش دوم

بخش دوم، ادبیات کودکان، روند رشد در جهان و ایران و انواع آن را بیان می‌کند. شامل فصل‌های پنجم تا دوازدهم است و به روند رشد ادبیات کودکان در جهان و ایران، ادبیات شفاهی قلمرو جادوی کهن، داستان‌های شگفت‌انگیز نو، قلمرو جادویی جدید، داستان‌های واقعه‌گرا، شعر و آثار مستند و انواع ادبیات کودکان می‌پردازد. **فصل پنجم** به روند رشد ادبیات کودکان و همراه با روند رشد در جهان در دو قرن اخیر می‌پردازد. نگارنده مطالب را با مثال بیان کرده است. پس از مقدمه در رابطه با موضوع کلی این فصل به شرح موضوعاتی چون ادبیات در عصر شفاهی، ظهور صنعت چاپ، گسترش آزاداندیشی و فراگیر شدن خواندن و در آخر این فصل پس از بیان گذشته‌ی ادبیات کودکان، آینده‌ی ادبیات کودکان را در جهان نیز پیش‌بینی کرده است.

فصل ششم، روند رشد ادبیات کودکان در ایران را بررسی می‌کند که ادبیات کودکان در دوره‌های تاریخی مختلف، شامل ایران قبل از اسلام، ظهور اسلام تا مشروطه، از مشروطه تا دهه‌ی شصت، دهه‌ی هفتاد و دورنمای آینده را در بر می‌گیرد. **فصل هفتم**، انواع ادبیات کودکان، ادبیات شفاهی و قلمروی جادوی کهن را بررسی کرده است. نگارنده‌ی کتاب در ابتدا به چند تعریف در این حیطه و بعد انواع آن به ترتیب، کاربرد قصه‌های قومی برای کودکان و نوجوانان، جایگاه تصویر در قصه‌های قومی و ضوابط ارزیابی و انتخاب قصه‌های قومی برای کودکان پرداخته است. در **فصل هشتم**، نویسنده به تفاوت‌های داستان‌های علمی-تخیلی پرداخته است. جایگاه داستان‌های شگفت‌انگیز و نو در زندگی کودکان و نوجوانان از جمله موارد یاد شده در این فصل از کتاب است و بعضی از فصل‌ها ضوابط ارزیابی داستان را نشان می‌دهند. **فصل نهم**، به نوع دیگری از ادبیات کودک یعنی داستان‌های واقعه‌گرا پرداخته است. واقع‌گرایی، رمان، داستان کوتاه، جایگاه داستان واقعی در زندگی کودکان و نوجوانان، انواع داستان‌های واقعی، عناصر متشکله‌ی داستان خوب، ضوابط و ارزیابی و جایگاه داستان از جمله بخش‌هایی است که در این فصل به آن‌ها پرداخته شده است. در **فصل دهم**، نویسنده به شعر و ترانه که یکی از انواع ادبیات کودکان است و در فصل نهم به آن اشاره کرده، پرداخته است. همچنین در این فصل، شعر تعریف شده و ویژگی‌های آن بیان شده است و نویسنده در این فصل دورنمای آن را بیان کرده و به ضوابط ارزیابی و انتخاب شعر برای کودکان، جایگاه تصویر و شعر کودکان و نوجوانان پرداخته است.

نویسنده در **فصل یازدهم** به کتاب‌های علمی و دانش اجتماعی نگاهی انداخته است و تعاریف، ویژگی‌ها، ساختار و تصویرگری آثار مستند، کتاب‌های علمی، انواع و ضوابط ارزیابی کتاب‌های دانش اجتماعی، از جمله بخش‌هایی است که در این فصل به آن پرداخته شده است. **فصل دوازدهم**: در این فصل انواع ادبیات کودکان از جمله کتاب‌های مستند، کتاب‌های فلسفی، علوم انسانی، مطالب فلسفی، دینی و اخلاقی و روان‌شناختی، زندگی‌نامه، سفرنامه، بازی، سرگرمی، هنر و کتاب‌های مرجع بیان شده است.

بخش سوم

بخش سوم، کتاب کودک، رسانه‌ها و راهکارها را شامل می‌شود که سه فصل آخر کتاب را در بر می‌گیرد که فصل‌های مربوط به این بخش به صورت زیر می‌باشد. **فصل سیزدهم**: کتاب تصویری، کتاب‌های مصور، وضعیت تصویر در کتاب‌های کودکان. در این فصل تعریف‌هایی در مورد کتاب تصویری و فرق بین کتاب تصویری و مصور بیان شده است. مطالب دیگر این فصل از این قرار است: کودکان و کتاب‌های تصویری، ایجاد رابطه بین کودک با کتاب از طریق تصویرهای

موجود در کتاب‌ها و هر نقش و تصویر دیگر، بیان مطالب به صورت تصویر به علت بازدهی بالای درک انسان از همراهی متن و تصویر، شگفتی زیاد تصویر برای کودک و ایجاد انگیزه مطالعه کودک. در ادامه‌ی این فصل، انواع کتاب‌های تصویری و ضوابط ارزیابی کتاب‌های تصویری مورد بررسی قرار گرفته است. **فصل چهاردهم: که به ادبیات کودکان** و سایر رسانه‌های ارتباط جمعی می‌پردازد. این فصل دربردارنده‌ی موضوعات مختلفی از جمله روزنامه به عنوان وسیله‌ی اطلاع‌رسانی به روز، سریع و با قابل دسترسی آسان، است و در ادامه وظایف این رسانه را نیز بیان می‌کند. **فصل پانزدهم:** موضوع مورد بحث در این فصل فعالیت‌هایی جهت اشاعه‌ی کتاب و خواندن است که به موضوعاتی هم‌چون قصه‌گویی و کتابخوانی، کتاب‌سازی، معرفی شفاهی کتاب، مراحل انجام کار نمایشگاه کتاب، مسابقات کتابخوانی، باشگاه کتاب و حلقه‌های مطالعاتی پرداخته است.

نقد و بررسی

هیچ اثری جامع و کامل نیست و بی‌شک هر کتابی نقاط ضعف و قوت نیز دارد. بیان نقاط قوت کتاب، تقدیری است از زحمات نویسندگان و دسترنجی که به بار نشسته است و بیان نقاط ضعف کتاب، نشان از اهمیت کتاب برای قشری است که از آن استفاده می‌کنند. کتاب حاضر نیز از بعضی ایرادها مبرا نیست. با یک دید کلی می‌توان اشکالات موجود در این کتاب را بیان کرد تا در ویرایش‌های بعدی اصلاح گردند. آیا نمی‌توان با اصلاح برخی اشتباهات فرعی و کوچک و در برخی موارد به صورت کلی، اثر را که حاصل ۲۵ سال زحمت است به اثری ماندگار تبدیل کرد که برای آیندگان نیز قابل استفاده باشد؟ پس با اصلاح برخی اشتباهات که در جملات بعدی اشاره‌هایی به این مواد خواهیم داشت، امیدواریم نویسندگان در کتاب حاضر بازنگری‌هایی انجام دهند.

نقاط قوت

- نویسنده‌ی خلاق با طرح موضوع‌های مختلف در بخش‌ها و فصول متعدد سعی داشته است کتاب خود را به جامع‌ترین کتاب در حوزه‌ی ادبیات تبدیل کند.
- بخش‌بندی‌های مناسب و کارآمد که هر کدام فصول متعددی را در بر می‌گیرند، قابل توجه است. پیوست‌ها، اطلاعاتی درباره‌ی مؤسسه‌ها و سازمان‌های ایرانی و مؤسسه‌های بین‌المللی، نمایشگاه‌ها و جوایز ملی و بین‌المللی کتاب کودک در اختیار خوانندگان قرار می‌دهد.
- وجود مقدمه در اول هر فصل، پیش‌زمینه‌ای اطلاعاتی است برای آماده‌سازی ذهن مخاطب برای درک و پذیرش مطالب گفته شده در متن اصلی و ذهن خواننده را تا حدودی به بحث اصلی راهنمایی می‌کند.
- وجود خلاصه‌ی هر فصل برای مباحث گفته شده در طول هر فصل بسیار مفید و ارزنده است.
- فعالیت‌های پیشنهادی در آخر هر بخش، موجب ارتقاء سطح کیفی تجربه‌ی دانشجوین است.
- نگارنده کتاب برای جلوگیری از تجمع منابع استفاده شده در آخر این کتاب، از کتاب‌نامه‌های مجزا در آخر هر فصل استفاده نموده است.
- استفاده از تصاویر مناسب که با متن کتاب هم‌خوانی زیادی دارد، از جمله ویژگی‌های برتر این کتاب است.

نقاط ضعف

- اولین اشتباهی که صورت گرفته است، در طرح روی جلد کتاب است. آرم «انتشارات سمت» روی جلد کتاب نقش بسته است در صورتی که در بالای این آرم عبارت کتابداری نوشته شده است. درحالی‌که در صفحه‌ی عنوان، زیر آرم، عنوان سمت نوشته شده است. آرم روی جلد کتاب هیچ تطابقی با نوشته‌های بالایی آن ندارد.
- در فیپای کتاب، انتشارات کتابدار به وضوح کتابداری چاپ شده است.
- در قسمت آخر کتاب که نمایه‌ی موضوعی قرار دارد، در مقابل عبارت‌های موضوعی، شماره صفحات در برخی موارد ثبت نشده است: ص ۳۹۷ موضوع: دیکنر و ادبیات کودکان.

● در همین قسمت (نمایه موضوعی)، نظم خاصی دیده نمی‌شود، زیرا به برخی از سرعنوان‌های موضوعی به کار برده شده در این قسمت شماره صفحه داده؛ مانند ص ۳۹۰ عبارت ادبیات کودکان و نوجوانان در ایران ۱۹۸-۱۲۱ و به برخی شماره صفحه اختصاص نداده است: ۳۹۴ عبارت جوایز بین‌المللی کتاب کودک.

● نگارنده‌ی کتاب در صفحه‌ی ۳۸۶ کتاب، در مقابل عبارت‌های ناآشنا و اختصاری پانویس آورده است، ولی در مقابل عبارت (accu)، پانویسی که بتواند خواننده را با عبارت کلی این علامت آشنا سازد، نیاورده است. یا این که برخی علامت‌های لاتین را که اختصاری می‌باشند، به زبان لاتین نشان داده و برخی را با هجای فارسی آورده است. مانند عبارت (آی. بی. بی. وای) و علامت اختصاری (accu).

● در نگارش این کتاب، از کلماتی اضافی به کرات استفاده شده است. در صفحه‌ی ۲۱ می‌توان به نمونه‌ای از این موارد اشاره کرد. «چه کسی می‌تواند ادعا کند خواندن به قصد لذت بردن نمی‌تواند آموزنده یا آگاه‌کننده هم باشد» یا در صفحه‌ی ۳۰ آمده: «رابطه‌ای که در اثر استفاده‌ی مستمر از تلویزیون به در کنار هم بودن تبدیل شده است.» یا در صفحه‌ی ۳۳: «مسابقه‌ها و بازی‌های با کتاب.»

● نگارنده‌ی کتاب در صفحه‌ی ۲۴، از جمله موارد و مشکلات خواندن به معلولیت‌ها اشاره داشته است و این موارد را جزء موانع فردی دانسته است. در صورتی که به نظر می‌رسد معلولیت‌ها می‌تواند در زمره‌ی موانع فردی و اجتماعی باشد. موانع فردی را خود کتاب آورده است ولی به موانع اجتماعی از جمله کم‌توجهی اجتماع به استعدادها و توانایی‌های معلولین، اختصاص ندادن محلی مناسب در اکثر کتابخانه‌ها به آن‌ها و این که جامعه‌ی کنونی ما و مسئولین بیشتر به افراد سالم می‌رسند و نگاه ویژه‌ای به این قشر از جامعه ندارند، اشاره‌ای نشده است.

● نگارنده‌ی کتاب در بعضی موارد منظور خود را در مورد مطلبی که نوشته است به صورت واضح بیان نکرده است، (ص ۲۶) «در کشورهای در حال رشد و عقب‌مانده که هنوز کتاب و خواندن نهادی نشده»، منظور از کشورهای عقب‌مانده چه کشورهای هستند. آیا بهتر نبود نویسنده اطلاعات کاملی درباره‌ی سرانه‌ی مطالعه‌ی دیگر کشورهای در حال توسعه (جهان سوم) یا کشورهای پیشرفته به خواننده ارائه می‌کرد؟ آیا واقعاً چنین ادعایی نباید با اطلاعات کاملی بیان شود. به نظر می‌رسد حتی ایرادهای زیادی می‌توان به جمله‌ی آورده شده در صفحه‌ی نامبرده وارد کرد از جمله این که، نویسنده برای بیان نام کشورهای جهان سوم از اصطلاح جالبی استفاده نکرده است. لفظ عقب‌مانده دیگر در دیدگاه امروزی جایگاهی ندارد. نویسنده می‌توانست با استفاده از جدول یا نموداری، بین کشورهایی که سرانه‌ی مطالعه در آن‌ها بالا است با دیگر کشورها مقایسه‌ای انجام دهد. همچنین کلمه‌ی «نهادینه» در متن بالا به اشتباه نهادی آورده شده است.

● در صفحات ۲۱۷-۲۱۸ نگارنده‌ی کتاب، ضوابطی برای ارزیابی و انتخاب شعر برای کودکان و جایگاه تصویر بیان کرده است که دارای اشتباهات زیادی است که به ذکر اشتباهات صورت گرفته در این صفحات می‌پردازیم. مواردی که زیر آن‌ها خط کشیده شده، اشتباهات صورت گرفته است:

۱. «به صدای بلند خواندن شعر برای کودکان علاوه بر انتقال مهارت خواندن به آن‌ها، شعر را برای آن‌ها لذت‌بخش و هیجان‌انگیز می‌کند.»

۲. «اشعار مناسب کودکان کم‌سن و سال با روایتگر داستانی ساده به عمل داستانی پُر تحرک باشد.» نگارنده‌ی کتاب منظور خود را به‌طور واضح بیان نکرده است.

● در صفحه‌ی ۲۵۵ عبارت «بسیار مهم است که این‌گونه آثار از تحمیل و القا و تحریک به دور باشند و در حد امکان در ارائه اطلاعات و نظریه‌ها رعایت بی‌نظری شده باشد.» به نظر می‌رسد خواننده با خواندن این مطلب چیزی برداشت نمی‌کند.

● واژه‌ی «نهادینه» در چندین صفحه (۲۶، ۳۸) از کتاب به صورت «نهادی» نوشته شده است. حال یا اشتباه تایپی بوده و یا این که نگارنده‌ی کتاب به صورت اشتباه از این واژه استفاده کرده است.

● در صفحه‌ی ۲۸ عبارت «خانواده کوچک‌ترین واحد اجتماعی است که هم در بودن و هم در شدن کودکان نقش اساسی دارد.» آمده است. به نظر می‌رسد بهتر بود به جای عبارت خط کشیده شده، از عبارت «در شکل‌گیری هویت کودک»